

เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา
Gender and Women Empowerment as Female Buddhist
According to Buddhism Perspectives

กัญญภัค แมกกี

Kanyapak Magee

นิสิตปริญญาเอก ภาควิชาปรัชญาและศาสนา

Ph.D. Student, Philosophy and Religion Department

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculties of Humanities, Kasetsart University

E-mail : kpakpink@gmail.com

บทคัดย่อ

สตรีตามทัศนะพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสิกาได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี ผู้หญิงมีบทบาทไม่ได้ด้อยกว่าผู้ชายในด้านศาสนาแต่อย่างใด ทั้งเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เป็นความจริงที่ว่าผู้หญิงในฐานะอุบาสิกามีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้ เนื่องด้วยพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกคนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้ผู้หญิงต้องอยู่ในกรอบหรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น ผู้หญิงสามารถที่จะปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมได้ไม่แตกต่างจากผู้ชาย ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ล้วนอยู่ภายใต้บริบทของสังคมอินเดียที่มีศาสนาพราหมณ์เป็นกรอบความเชื่อใหญ่ แต่พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าและพระพุทธรูปก็มิได้เห็นด้วยกับทรรศนะของศาสนาพราหมณ์ กลับให้โอกาสแก่ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในพระพุทธศาสนาอย่างอิสระ เพื่อนำสาวกไปสู่เป้าหมายคือ ความพ้นทุกข์เสมอ

คำสำคัญ : เพศสภาพ, บทบาทสตรี, อุบาสิกา

ABSTRACT

Women status in Buddhism was well reaccepted as the female Buddhist. Women are not inferior to men in the role of religious practices in any way. Furthermore, roles of supporting along with practicing of teachings, in fact, female Buddhist assisted Buddhism with foster care since the Buddha's lifetime until this day. Because Buddhism is open to women in general; they have equality in many ways of practicing. Women must not be framed in any role; they were able to act as the missionary, it does not differ from other men and women as in the teachings. These harmonies all were within the context of Indian society under Brahmanism beliefs. But in Buddhism, Gautama Buddha, and his disciples did not agree with those Brahmanism concepts. Buddhism provided opportunities for women to

participate in religious freedom, therefore, leading the disciples to achieve the ultimate goal of teaching as equality.

Keywords: Gender, Women Empowerment, Female Buddhist

1. บทนำ

บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนานั้นเมื่อแบ่งตามเพศสภาพแล้ว ประกอบด้วยเพศสภาพ 2 ประการ คือ ภิกษุณี(การเปลี่ยนจากคฤหัสถ์เพศเป็นสมณเพศ หรือเพศนักบวชที่เรียกว่าบรรพชิต)และอุบาสิกา (คฤหัสถ์เพศหรือฆราวาส) ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสฝากพระธรรมวินัยไว้กับบริษัท 4 (เดือน ค่ำดี, 2544, หน้า 9) ว่า “ตถาคตปรินิพพาน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยยังมีความยำเกรงในพระศาสดาในพระธรรมในพระสงฆ์ ในสิกขา ในกันและกัน นี้แลเป็นเหตุปัจจัยให้สัตถธรรมตั้งมั่นอยู่นาน” (อง.ปญจก. 22/201/220) อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวโดยย่อจากทั้ง 4 สถานภาพนั้นประกอบด้วยบุคคล 2 ประเภทคือ เพศบรรพชิตและเพศคฤหัสถ์ การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนานั้น มิได้ขึ้นอยู่กับบรรพชิตเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับคฤหัสถ์เพศคืออุบาสกและอุบาสิกาผู้มีบทบาทในด้านต่าง ๆ แม้ว่าคฤหัสถ์เพศนั้นยังไม่ได้เปลี่ยนเพศสภาพจากคฤหัสถ์เป็นสมณเพศก็ตาม การสืบทอดพระพุทธศาสนานั้นพุทธบริษัททั้ง 4 นั้นต่างเกื้อหนุน ให้การอุปถัมภ์ บำรุงรักษาคุ้มครองและเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ให้ดำรงคงอยู่มาถึงปัจจุบันก็ด้วยพุทธบริษัททั้ง 4

หนึ่งในคฤหัสถ์เพศนั้น ผู้หญิงที่มีได้บวชเป็นภิกษุณีก็สามารถศึกษาธรรมและเกื้อกูลพระพุทธศาสนาได้ โดยเป็นอุบาสิกา ซึ่งเป็นหนึ่งพุทธบริษัท 4 ที่สามารถสร้างกุศลได้ทั้งด้วยธรรมบูชาคือ การปฏิบัติธรรมและอามิสบูชาคือ การถวายสิ่งของต่าง ๆ เพื่ออุปถัมภ์ภิกษุและภิกษุณีให้ปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก ผู้หญิงเหล่านั้นเท่ากับช่วยเผยแผ่ศาสนาโดยทางอ้อม เพราะทำให้คนใกล้เข้าใจและเลื่อมใสพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามสตรีตามทัศนะพระพุทธศาสนานั้นมีความเท่าเทียมกับบุรุษ เสมอเหมือนกันในด้านการกระทำตามหลักกฎแห่งกรรม ในพระพุทธศาสนา มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เสมอกันในด้านการกระทำคือ ผู้ใดทำดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ใดทำชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว ดังปรากฏในจุฬามณีวงศสูตรว่า “คนบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปื้อนเลือด ฝักใฝ่ในการประหารชีวิต ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาติ นรก กลับมาเปิดเป็นมนุษย์ในชาติใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น ” (ม.จ. 14/290/350)

จากทรรศนะดังกล่าวทั้งหญิงและชายมีลักษณะเสมอกันด้วยการกระทำ สตรีในพระพุทธศาสนาจึงสามารถแสดงบทบาทของตนในเพศสภาพที่ตนดำรงอยู่ในพระพุทธศาสนาได้ ในบทความนี้จะกล่าวถึงบทบาทของสตรีในคฤหัสถ์ที่เรียกว่า อุบาสิกา ที่มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาในอดีต เพื่อชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้นมีบทบาทอย่างไรต่อพระพุทธศาสนา แม้ว่าสตรีนั้นจะดำรงอยู่ในคฤหัสถ์เพศก็สามารถพัฒนาศักยภาพของตนให้บรรลุเป้าหมายทางพระพุทธศาสนาได้ทัดเทียมเพศสภาพอื่นด้วยเช่นกัน

2. สตรีในพระพุทธศาสนา

เนื่องด้วยสถานภาพของสตรีอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ สตรีอินเดียมีฐานะที่ต่ำต้อยกว่าผู้ชายด้วยกฎข้อห้ามทางศาสนา ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้กำหนดขึ้น สตรีจึงมีฐานะที่ต่ำต้อยกว่าบรรณาคูหร ในสมัยนี้สตรีจึงถูกดูถูกว่าเป็นเพียงสมบัติหรือสิ่งของชิ้นหนึ่งเท่านั้น และยึดถือเป็นจารีตว่าสถานที่ของสตรีคือบ้าน โดยอยู่ภายใต้ความพอใจของสามีของตน สตรีไม่เพียงแต่ทำงานบ้านทุกอย่าง แต่ยังคงดูแลครอบครัว ทั้งยังได้มีการสร้างนิยายปรัมปราขึ้นมาว่า สตรีเป็นผู้ที่มีบาปหนา และวิธีเดียวเท่านั้นที่จะทำให้สตรีพ้นจากการมีบาปหนา คือ ให้สตรีทำหน้าที่เป็นมารดาและทำงานในบ้านตลอดไป เมื่อพระพุทธเจ้า

ทรงอุบัติขึ้นในอินเดีย ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีท่าทีต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิตและความตาย เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารวัฏ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับท่าทีของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระพุทธองค์ทรงเสนอพรรณณะใหม่ที่ค้ำกับพรรณณะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่ที่เพศและบุตรหญิงอาจดีเสมอหรือดีกว่าบุตรชายได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาลจัดว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุหรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกมีกรณี que แสดงให้เห็นว่าสตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้น การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนา และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยตนเอง ไม่ต้องพึ่งหรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นการยกระดับของสตรีขึ้น อย่างมาก ทั้งยังเป็น การยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่าสตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีสิทธิทั้งในสังคมและในระดับวิญญาน โดยมีบทบาทสำคัญในการให้อิสระทางจิตวิญญาณแก่ผู้หญิง และมีความชัดเจนขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมของศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนายอมรับว่าผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมผู้ชายในการที่จะบรรลุธรรมเช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมะนั้นไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ การที่พุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมกับผู้ชายในการที่ เข้าถึงการหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า ผู้หญิงและผู้ชายต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกันโดยไม่เลือกเพศ

3. ลักษณะและหน้าที่ของสตรีในพระพุทธศาสนา

หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองพวกคือ “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนาและอุบาสิกาด้วย ตามแนวทางที่พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า บทว่า อุบาสิกา ได้แก่ สตรีผู้ก่อตั้งในคุณลักษณะของอุบาสิกาด้วยการถึงสรณะ ซึ่งการถึงสรณะนั้น พระอรธกถาจารย์หมายถึง การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งหรือถึงไตรสรณคมน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า มหาบพิตร บุคคลถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ และถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น บุคคลจึงชื่อว่า เป็นอุบาสก (ขุ.วิ.อ. 48/12/98) การอธิบายลักษณะของอุบาสกตามแนวนี้มีความหมายเดียวกับการอธิบายเดียวกับการอธิบายลักษณะของอุบาสิกาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ พระอรธกถาจารย์ยังได้อธิบายลักษณะของอุบาสก(อันหมายรวมถึงอุบาสิกาด้วย) เพิ่มเติมด้วยการตั้งเป็นประเด็นคำถามว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าอุบาสก อุบาสกนั้นมีศีลเป็นอย่างไร มีอาชีพเป็นอย่างไร มีวิบัติเป็นอย่างไร มีสมบัติเป็นอย่างไร (มนตรี สิริระโรจนานันท์, 2556, หน้า 82)

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสคุณลักษณะของอุบาสกที่ดีไว้ ซึ่งคุณลักษณะของอุบาสกนี้ย่อมาหมายถึงถึงอุบาสิกาด้วย ในจันฑาลสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงองค์ประกอบของอุบาสกที่ดีไว้ 5 ประการคือ 1) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา 2) เป็นผู้ไม่มีศีล 3) เป็นผู้ไม่ถ่อมลงคลั่งข้าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล 4) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา 5) ทำอุปการะในศาสนาที่ก่อน (อง.ปญจก. 22/175/184) คุณลักษณะของอุบาสิกาทั้ง 5 ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงให้แนวทางไว้อย่างง่าย ๆ ไม่ยุ่งยากมากนัก สามข้อแรกมุ่งเน้นที่ตัวอุบาสิกาเองที่ควรจะมี

ศรัทธาในพระรัตนตรัยและมีศีลห้า และให้ประกอบอาชีพที่สุจริตทั้งไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิดศีลธรรม (ไม่ควรถูกประกอบอาชีพ 5 อย่าง) และการมีศรัทธาหรือความเชื่อนั้นก็ควรเป็นความเชื่อที่ถูกต้อง ไม่เชื่อเกี่ยวกับเรื่องข่าวลือ ไม่เชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีได้โดยไม่ต้องลงมือกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการอ้อนวอนขอหรือขอจากสิ่งทีถือว่่าเป็นมงคล แต่ควรเชื่อในเรื่องการกระทำของตนเองคือ กรรม และอีก 2 ข้อหลังเป็นเรื่องการปฏิบัติตัวต่อพระพุทธศาสนาที่ควรจะทำบุญสนับสนุนอุปถัมภ์ในพระพุทธศาสนา ไม่ไปทำบุญสนับสนุนในศาสนาอื่น แต่ถึงกระนั้นก็ตามพระพุทธเจ้าก็ได้ผู้กษัตริย์ มิให้คนที่เคยเป็นศาสนิกของศาสนาอื่นมาก่อน เมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วจะต้องทำบุญเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น พระองค์ยังให้อิสระที่จะทำบุญหรืออุปถัมภ์นักบวชในศาสนาอื่นได้อีกด้วย และการให้โอกาสนี้เองจึงเป็นที่มาของความใจกว้างของพุทธศาสนิกชนที่สามารถอยู่ร่วมกับศาสนิกของศาสนาอื่นได้อย่างสงบสุข

4. บทบาทของสตรีในฐานะอุบาสิกา

ในบทความนี้จะกล่าวเฉพาะบทบาทของอุบาสิกา ในฐานะสตรีผู้มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะอธิบายถึงบทบาทของอุบาสิกานั้น ผู้เขียนขอแนะนำเรื่องเอตทัคคะ (ผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีบทบาทยอดเยี่ยมกว่าผู้อื่นในเรื่องเฉพาะด้าน) ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ยกย่องตั้งเอตทัคคะไว้แก่พุทธสาวกทุกกลุ่มในพุทธบริษัท 4 สำหรับอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะจำนวน 10 คน (อง.เอก. 20/152/27) คือ

- 1) นางสุชาดาธิดาของเสนานীগุฎุมพี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถึงสรณะก่อน ๆ
- 2) นางวิสาขาไมคารมาตา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายทาน ๆ
- 3) นางชุชุตตรา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต ๆ
- 4) นางสาวมาติ เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้มีปรกติดูด้วยเมตตา ๆ
- 5) นางอุตทรานันทมาตา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดีในฉาน ๆ
- 6) นางสุปวาสาโกลิยธิดา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายรสอันประณีต ๆ
- 7) นางสุปเปียอุบาสิกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เป็นคิลานุปัฏฐาก ๆ (ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ)
- 8) นางกาติยานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น ๆ
- 9) นางนกุลมาตาคหปทานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้คุ้นเคย ๆ
- 10) นางกาฬีอุบาสิกาชาวกุรัมภิกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม ๆ

ข้อมูลเกี่ยวกับอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทั้งหมดนี้ ทำให้ทราบถึงบทบาทของอุบาสิกาในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งบทบาทของอุบาสิกาที่พอจะสรุปได้นั้นมีอยู่ 4 ประการคือ บทบาทในด้านการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา บทบาทในด้านการปฏิบัติธรรม บทบาทในการเผยแพร่ธรรม และรวมถึงบทบาทในด้านอื่น ๆ

4.1 บทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา บทบาทหลักของสตรีในฐานะอุบาสิกา คือ การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ในความเป็นจริงแล้ว การอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนามีใช่เป็นหน้าที่ของอุบาสิกาเท่านั้น แต่เป็นหน้าที่ของทั้งอุบาสกและอุบาสิกา บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของอุบาสิกาก็คือ การเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อุบาสิกาที่มีบทบาทด้านการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระศาสนานี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ในด้านการถวายอุปถัมภ์และบทบาทหน้าที่ใกล้เคียงกันในเรื่องการถวายทานไว้ 3 คนด้วยกันคือ นางวิสาขา ไมคารมาตา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดีในการถวายทาน (วิ.มหา. 5/350/223) สุปวาสา โกลิยธิดา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายรสอันประณีต (อง.จตุกก. 21/57/95) สุปเปีย อุบาสิกา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ (วิ.มหา.5/280/60-63)

นอกจากตัวอย่างของอุบาสิกามีบทบาทในด้านการถวายความอุปถัมภ์ภิกษุสงฆ์ ผู้ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เลิศกว่าผู้อื่นแล้ว ยังมีอุบาสิกาก็เป็นจำนวนมากที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

บทบาทดังกล่าว เป็นบทบาทที่คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี รวมทั้งสามเณร และสามเณรี ได้ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวก ไม่ลำบากด้วยปัจจัย 4 ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยา หรือเภสัชต่าง ๆ ในยามป่วยได้ การมีอุบาสกและอุบาสิกาที่คอยช่วยเหลือพระศาสนานี้จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างมากสำหรับภิกษุสงฆ์ในสายเถรวาท เพราะนักบวชในนิกายนี้มีได้ประกอบอาชีพ ไม่สามารถหาปัจจัยเพื่อดำรงสมณเพศได้ จำเป็นต้องพึ่งพาชาวบ้านที่เป็นอุบาสก อุบาสิกาเป็นหลัก และเมื่อภิกษุได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านแล้ว ก็ตอบแทนด้วยการอบรมสั่งสอนให้ความรู้เป็นหลักปฏิบัติแก่ชาวบ้าน ซึ่งบทบาทของทั้งอุบาสกและนักบวชที่ต่างได้ทำหน้าที่ของกันและกันนั้น เป็นไปสอดคล้องกับหลักการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้ให้ โครงสร้างนี้ทำให้พระพุทธศาสนามีความสมดุล ดำเนินไปอย่างราบรื่น

ดังนั้น โดยสภาพแล้วหน้าที่อันสำคัญประการหนึ่งของอุบาสกและอุบาสิกา คือ การถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาในด้านปัจจัยต่าง ๆ ถึงกระนั้นก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ได้จำกัดบทบาทของอุบาสกและอุบาสิกาไว้แต่เพียงผู้ถวายปัจจัยเท่านั้น พระองค์ยังได้เปิดโอกาสให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างอื่นได้ด้วยไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปฏิบัติธรรม การเผยแผ่ธรรม ถ้าอุบาสิกาคณใดได้ถวายทาน ได้ฟังธรรมแล้ว ประสงค์จะปฏิบัติตามหลักธรรม แลกเช่นภิกษุปฏิบัติอยู่ก็ย่อมกระทำได้ และเมื่อปฏิบัติธรรมจนเกิดความรู้ ความเข้าใจแล้วก็สามารถเผยแผ่ความรู้นั้นออกไปสู่บุคคลอื่นได้ด้วย

4.2 บทบาทในการปฏิบัติธรรม บทบาทของอุบาสิกาในด้านการปฏิบัติธรรมนี้มีปรากฏให้เห็นอยู่มากพอสมควรในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งควบคู่กับบทบาทในด้านเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ในความเป็นจริงแล้วเมื่อมีการถวายวัตถุสิ่งของ ผู้รับไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกก็จะแนะนำให้อุบาสิกานั้นได้ปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ หลักของการปฏิบัติธรรมก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือหลัก ทาน ศีล ภาวนา ส่วนใหญ่แล้วในเบื้องต้นชาวพุทธมักจะมีศีลและเจริญภาวนา(สมาธิ) พร้อมกันนั้นภิกษุได้สอนให้ปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้นเป็นลำดับไป ส่วนใครจะปฏิบัติได้มากหรือปฏิบัติได้น้อยนั้น ขึ้นอยู่กับความตั้งใจ ความอดทน และอุปนิสัยของแต่ละคนไป ในการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของที่เรียกว่า อามิสบูชาและการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่าปฏิบัติบูชา นั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา ในคัมภีร์ปรากฏหลักฐานที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชาไว้ว่า “ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำนึกอย่างนี้ว่า เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่” (ที.ม. 10/199/148)

พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก่อนที่จะปรินิพพาน เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นเครื่องสักการะบูชาที่ทั้งมนุษย์ เทวดา และธรรมชาตินอบน้อมนำมาบูชาต่อพระองค์ แต่พระองค์ไม่ทรงยินดีที่จะรับ พุทธบริษัททั้ง 4 ไม่ว่าจะเป็น ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม ถ้าประสงค์จะบูชาพระพุทธเจ้า ควรบูชาการปฏิบัติธรรมให้ชวนชวยในการปฏิบัติธรรมมากกว่าที่จะชวนชวยในการบูชาด้วยวัตถุ หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า มีอุบาสกและอุบาสิกาที่ปฏิบัติธรรมและได้รับผลของการปฏิบัตินั้นปรากฏในมหาวิจฉโคตตสูตร มีข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบคำถามของปริพาชกวิจฉโคตตที่สนใจอยากทราบว่า “นอกจากภิกษุ ภิกษุณีและอุบาสกที่ปฏิบัติธรรมแล้วได้รับผลของการปฏิบัติแล้ว ยังมีอุบาสิกาที่เป็นคฤหัสถ์ปฏิบัติธรรมและได้รับผลของการปฏิบัติมีอยู่บ้างหรือไม่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า เหล่าอุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของพระองค์ ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว เป็นผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ เป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์

เบื้องต้น) 5 ประการสั้นไป จะปรินิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก มิใช่มีเพียง 100 คน 200 คน 300 คน 400 คน 500คน ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว (ม.ม. 13/195/231) พระพุทธพจน์นี้เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงอุบาสิกาก็ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด ประพฤติพรหมจรรย์ แม้จะเป็นคฤหัสถ์ มิได้ออกบวชแต่ก็ดำรงสถานะเหมือนนักบวชถือเพศพรหมจรรย์เช่นกัน พร้อมทั้งยังสามารถปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและสามารถละกิเลสอันเป็นโอรัมภาคียสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต้น 5 อย่างได้แล้วซึ่งก็เท่ากับบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี เมื่อตายไปเกิดในพรหมโลกแล้วจะนิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก

4.3 บทบาทในการเผยแผ่ธรรม อุบาสิกามีบทบาทในด้านนี้ อาจจะมีไม่มากนัก เพราะสถานการณ์ในสมัยนั้นไม่เอื้ออำนวยให้ผู้หญิงได้แสดงบทบาทด้านนี้ เนื่องจากเมื่ออุบาสิกหรือผู้หญิงคนใดคนหนึ่งมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว ส่วนใหญ่ผู้หญิงเหล่านั้นได้ออกบวชไปและก็ได้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมในฐานะนักบวช จึงไม่ค่อยปรากฏข้อมูลของผู้หญิงที่เป็นอุบาสิกที่ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมมากนัก แต่ก็ยังมีตัวอย่างของอุบาสิกามีบทบาทเด่นในด้านกรเป็นผู้เรียนรูธรรมมากจนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาคณะอื่นในด้านเป็นพหูสูตร คือ นางชุชชุตตรา (อง.เอกก. 20/260/32) ถึงแม้จะไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีบทบาทในการเผยแผ่ธรรมโดยตรง แต่ความเป็นพหูสูตรของนางก็แสดงให้เห็นถึงความที่นางได้ศึกษาธรรมมาและได้นำธรรมนั้นไปบอกต่อให้คนอื่นได้ทราบด้วย แม้นางจะเป็นหญิงที่พิการแต่ก็ได้รับการยอมรับจากผู้ธรรมและเนื้อหาหลักธรรมที่นางได้แสดงไว้ก็มีหลักฐานปรากฏมาจนถึงทุกวันนี้

แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้โอกาสสตรีทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และนักบวช โดยเฉพาะในกรณีนี้ พระพุทธศาสนาให้โอกาสแก่สตรีที่เป็นคฤหัสถ์ถึงแม้นางจะเป็นคนพิการก็ตาม แต่ถ้ามีความรู้ความสามารถก็เป็นที่ยอมรับในพุทธบริษัททั้ง 4 ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาด้วยกัน ทั้งในสมัยพุทธกาลและในสมัยหลังพุทธกาล จากข้อมูลทางคัมภีร์นั้นหลักฐานที่สื่อให้เห็นว่า พระสูตรเหล่านี้เป็นพระสูตรที่นางชุชชุตตรา ได้ฟังมาแล้วแสดงต่อไว้ก็คือ จากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาอันเป็นคัมภีร์รองจากพระไตรปิฎก จากหลักฐานนี้ยังแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะภิกษุสงฆ์ทั้งผู้ที่มีรูปงามและพระเถระยุคหลังก็ได้มีอคติติดกัน ผู้หญิงแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าพระสูตรเหล่านี้ได้ผ่านการทรงจำและถ่ายทอดต่อกันมาโดยผู้หญิงร่างกายพิการ แต่ก็ยังยอมรับที่จะทรงจำกันต่อมาและบันทึกไว้ บทบาทของนางนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการเผยแผ่ธรรมทางหนึ่ง แสดงถึงความเข้าใจในหลักธรรมได้ดี ผู้หญิงสามารถที่จะสอนธรรมได้ ไม่ว่าจะอยู่สถานภาพใด ความเป็นหญิงที่ไม่ใช่ นักบวชนั้นสามารถที่จะอธิบายธรรมให้ผู้อื่นฟังได้ เผยแผ่ธรรมได้ ทั้งสอนธรรมแก่ผู้หญิง สอนธรรมแก่ผู้ชาย คนต่างศาสนาและที่สำคัญคือสามารถที่จะแนะนำแก่ภิกษุได้ด้วย ถ้าตนเองมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ดี

4.4 บทบาทของอุบาสิกาในด้านอื่น ๆ นอกจากบทบาทของอุบาสิกาในด้านเป็นผู้อุปถัมภ์ ด้านปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมแล้ว ยังมีบทบาทของอุบาสิกาในด้านอื่น ๆ อีก ทั้งเป็นผู้ถึงสรณะก่อนใคร สำหรับบทบาทในด้านเป็นผู้ถึงสรณะก่อนผู้อื่นนี้เป็นของอุบาสิกาชื่อ สุชาดา ธิดาของเสนา นิกฎุมพี ซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายถึงสรณะก่อน นางได้ถวายข้าวมธุปายาสพร้อมภาตทองคำ พระโพธิสัตว์ทรงปั้นข้าวมธุปายาสออกเป็นก้อนได้ 49 ก้อน แล้วทรงบำเพ็ญเพียรต่อจนได้ทรงบรรลุประสัพพัญญุตญาณล่วงไป 7 สัปดาห์ จึงเสด็จไปโปรดยสะ ซึ่งเป็นบุตรของนางสุชาดา พร้อมกันนั้นได้โปรดบิดาและมารดาและภริยาเก่าของพระยสะให้สำเร็จพระโสดาปัตติผล นางสุชาดากับหญิงสะใภ้ได้ถึงพระรัตนตรัยคือถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ การที่นางสุชาดาได้ถวายข้าวมธุปายาสนั้นนางจึงเป็นผู้ที่บทบาทสำคัญคนหนึ่งในพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยการถวายข้าวมธุปายาสนั้น เป็นมื่ออันมีส่วนสำคัญที่ให้อัตภาพของพระโพธิสัตว์แข็งแรง มีพลังที่จะปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุประโพธิญาณ (ขุ.อปทาน.อ. 70/1/137-152)

5. บทสรุป

สตรีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสิกามีบทบาทต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสิกานั้นได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี ผู้หญิงมีบทบาทมิได้ด้อยกว่าผู้ชายในด้านศาสนาแต่อย่างใด ทั้งเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน เป็นผู้ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม แม้บทบาทของผู้หญิงจะโดดเด่นในด้านการถวายทานก็ตาม ถึงกระนั้น จากการศึกษาในคัมภีร์ก็ทำให้ทราบว่า ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เป็นความจริงที่ว่าผู้หญิงในฐานะอุบาสิกามีส่วนช่วยประดับประดาศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้ เนื่องด้วยพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้ผู้หญิงต้องอยู่ในกรอบหรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น ผู้หญิงสามารถที่จะปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมได้ไม่แตกต่างจากผู้ชาย ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ล้วนอยู่ภายใต้บริบทของสังคมอินเดียที่มีศาสนาพราหมณ์เป็นกรอบความเชื่อใหญ่ แต่พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกก็มิได้เห็นด้วยกับบรรดาศาสนาพราหมณ์ กลับให้โอกาสแก่ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในพระพุทธศาสนาอย่างอิสระ เพื่อนำสาวกไปสู่เป้าหมายคือความพ้นทุกข์เสมอ

บรรณานุกรม.

- กรมการศาสนา.(2525). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
 มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
 เตือน คำดี. (2544). **ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา:การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: ศูนย์พุทธศาสนศึกษา
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 มนตรี สิริโรจนานันท์. (2556). **สตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.